

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATION G'OYALAR

OG'ZAKI DISKURS VA UNING KOMMUNIKATIV FUNKSIYALARI XUSUSIDA

Raximova Laylo Muminbayevna

mustaqil izlanuvchi, Abu Rayhon Beruniy nomidagi

Urganch davlat universiteti

Og'zaki diskurs - bu til orqali muloqot qilish, fikrlarni ifodalash va boshqalar bilan suhbatlashish jarayonidir. Bu, asosan, nutq orqali amalga oshiriladigan muloqot turidir. Og'zaki diskursda fikrlar, g'oyalar va his-tuyg'ular til orqali ifodalanadi va bu turdagi muloqot yozma diskursdan farqli o'laroq, aniq va tezkor ravishda yuzaga keladi.

Og'zaki diskursning ba'zi xususiyatlari sifatida quyidagilarni alohida qayd qilish mumkin:

1. Interaktivlik. Og'zaki muloqotda, odatda, bir nechta shaxslar o'rtasida suhbat bo'ladi va har bir ishtirokchi o'z fikrini bildirib, boshqa kishilarni eshitadi.

2. Qisqa va tezkorlik. Og'zaki muloqotda gaplar tez-tez qisqa va noaniq bo'lishi mumkin, chunki suhbatlar real vaqtda davom etadi.

3. Tonus va intonatsiya. Nutqda so'zlarning ma'nosi faqat ularning grammatik tuzilishiga emas, balki ularning aytilish tarziga ham bog'liq. Shuningdek, mimikalar, jismoniy xatti-harakatlar va boshqa nonverbal signallar ham og'zaki diskursning bir qismi hisoblanadi.

4. Maqsad va kontekst. Og'zaki diskursda, ayniqsa, suhbatning maqsadi va konteksti juda muhim. Suhbatning mavzusi, ishtirokchilarning o'zaro munosabatlari, madaniy va ijtimoiy kontekstlar nutqning shakli va mazmuniga ta'sir qiladi.

Og'zaki diskursning asosiy turlari esa suhbat: ikki yoki undan ortiq odam o'rtasida oddiy muloqot; munozara: biror mavzu yoki masala bo'yicha fikrlarni baham ko'rish va tahlil qilish; intervyu: biror shaxsdan ma'lumot olish maqsadida o'tkaziladigan suhbat; dars yoki ma'ruza: bilim berish yoki o'rgatish maqsadida olib boriladigan og'zaki muloqot kabilardan iborat bo'lishi mumkin.

Og'zaki diskurs, shuningdek, tilshunoslikda, ijtimoiy fanlarda va kommunikatsiyalarda muhim o'rin tutadi, chunki bu turdagi muloqot jamiyatning kundalik faoliyatida, shuningdek, madaniyatlar va individual munosabatlar nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyatga ega. Og'zaki diskursning kommunikativ funksiyalari – bu muloqotda insonlarning turli maqsadlariga erishish uchun nutq orqali amalga oshiriladigan vazifalar yig'indisidir. Diskurs kommunikativ jarayonning muhim tarkibiy qismi bo'lib, unda til vositalari va nutqiy uslublar muayyan ijtimoiy, madaniy va psixologik kontekstda qo'llaniladi.

Og'zaki diskursning kommunikativ funksiyalari xususida tilshunos olimlarning bildirgan fikrlari muhim ahamiyatga egadir. Ularning fikrlariga ko'ra, og'zaki diskursning asosiy kommunikativ vazifalari jamiyatdagi o'zaro aloqalarni amalga oshirish, ma'lumot

almashish, fikrlarni ifodalash hamda shaxslar o'rtasidagi ijtimoiy aloqalarni muvofiqlashtirishda muhim o'rin tutadi. Jumladan, Roman Jakobsonning kommunikativ funksiyalar konsepsiyasiga doir asosiy qo'llanmasi "**Linguistics and Poetics**" nomi bilan tanilgan bo'lib, ushbu asarida Jakobson nutqning turli kommunikativ funksiyalarini (informatsion, ekspressiv, imperativ, kontaktli, va metalingvistik) batafsil tahlil qiladi va nutqning murakkab ijtimoiy va madaniy jarayon sifatida qanday ishlashini ko'rsatadi. Bu asar tilshunoslikda juda katta ahamiyatga ega bo'lib, til va adabiyot nazariyasining rivojlanishiga muhim hissa qo'shgan. Roman Jakobsonning kommunikativ funksiyalari konsepsiyasiga ko'ra, og'zaki nutqda quyidagi funksiyalarni ajratish mumkin:

- *Informatsion funksiya*. Bu funksiya nutqda ma'lumot berishga qaratilgan bo'lib, bir kishidan boshqasiga ma'lum bir ma'lumotni yetkazishni anglatadi.
- *Ekspressiv funksiya*. Nutq muallifining ichki holatini yoki his-tuyg'ularini ifodalashga qaratilgan.
- *Imperativ funksiya*. Nutqning tinglovchiga qandaydir harakatni bajarish uchun undovchi yoki buyuruvchi funktsiyasi.
- *Kontaktli funksiya*. Nutq orqali ikki tomonlama aloqani ta'minlashga qaratilgan bo'lib, fikr almashinuvi uchun kommunikatsiya kanalini ochadi.
- *Metalingvistik funksiya*. Nutqda tilning o'zi haqida gapirilganda ishlatiladi, masalan, ma'lum bir so'zning ma'nosi yoki qo'llanilishi tushuntirilganda⁴.

Mikhail Bakhtinning fikricha, og'zaki diskurs o'zaro kommunikatsiya va tushunishni amalga oshiradigan jarayon bo'lib, unda har bir nutq jamoatdagi boshqa nutqlarga javob beradi⁵. Uning og'zaki diskurs va nutqning ijtimoiy va madaniy omillari haqidagi asarining nomi "Speech Genres and Other Late Essays" bo'lib, unda Bakhtin og'zaki diskursning ijtimoiy va kommunikativ funksiyalarini tahlil qiladi. Ushbu asarda Bakhtin til va nutqni o'zaro aloqalar va dialoglar shaklida ko'rib chiqadi va nutqning turli janrlarini, jumladan, og'zaki va yozma nutqning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganadi. Bakhtinning fikricha, har bir nutq o'zaro aloqada bo'lib, boshqa nutqlar bilan doimiy ravishda munosabatda bo'ladi, bu esa tilning ijtimoiy va madaniy rolini yanada kuchaytiradi. U fanga "dialogizm" tushunchasini kiritgan bo'lib, bu nutqdagi fikrlar o'rtasidagi o'zaro aloqaning ahamiyatini ta'kidlaydi. Bakhtin uchun kommunikativ funksiya, albatta, ijtimoiy va madaniy kontekstga mos keladigan shaklda ifodalanadi.

Yana bir tilshunos olim Teodoros Haimanning ta'kidlashicha, og'zaki diskursni kommunikativ jarayon sifatida qarashda til faqat ma'lumot yetkazish vositasi emas, balki ijtimoiy munosabatlarni tashkil etish, boshqarish va shaxslar o'rtasida konnotativ ma'nolarni yaratishda ham muhim o'rin tutadi. Haiman o'z tadqiqotida og'zaki diskursda har bir nutqning o'ziga xos maqsadga qaratilganligini va bu maqsadlarning til strukturalariga

⁴Jakobson, R. (1960). *Linguistics and Poetics*. In: *Language in Literature* (pp. 62–94). Cambridge, MA: Harvard University Press.

⁵Bakhtin, M. M. (1986). *Speech Genres and Other Late Essays*. Austin: University of Texas Press.

qanday ta'sir qilishini o'rganadi. Shuningdek, diskurs nazariyalari va metodologiyalari haqida ham keng qamrovli ma'lumotlar taqdim etadi⁶.

Herbert Paul Grice o'z tadqiqotida kommunikativ taqdimot (implicature) nazariyasini ishlab chiqqan va bu konseptual nuqtayi nazardan gapirishda nima uchun va qanday qilib ma'lumotlar o'rnatiladi yoki yashirilgan ma'lumotlar uzatilishini tushuntirgan. Muallif bu nazariyasida kommunikatsiya jarayonida odamlar o'zlarining niyatlarini va maqsadlarini tushunish uchun ayrim noaniq, ammo kontekstual tasavvurlarni qo'llashlarini ko'rsatgan. **Gricening** "kommunikativ taqdimot" (implicature) nazariyasiga ko'ra, og'zaki diskursda faqat aniq aytilgan ma'lumotlar emas, balki tinglovchi tomonidan chiqarilgan taxminlar ham ahamiyatlidir. Demak, Grice kommunikativ faoliyatda til orqali noaniq, yashirin yoki ortiqcha ma'lumotlar yetkazilishi mumkinligini ta'kidlaydi⁷. Bu, shuningdek, og'zaki diskursning samarali va to'g'ri tushunilishiga ta'sir qiladi.

Shu tarzda, og'zaki diskursning kommunikativ funksiyalari haqida bir qator tilshunolar tomonidan taqdim etilgan qarashlar shuni ko'rsatadiki, u nafaqat ma'lumot uzatish, balki turli ijtimoiy, madaniy, va psixologik omillarni hisobga olgan holda, odamlar o'rtasida murakkab aloqalarni tashkil etishda faol ishtirok qiladi.

Yuqorida aytilgan fikrlarga tayangan holda shuni aytishimiz mumkinki, og'zaki diskursning kommunikativ funksiyalari uning qanday maqsad va vazifalarni bajarishiga qarab tasniflanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. **Jakobson, R.** (1960). *Linguistics and Poetics*. In: T. A. Sebeok (Ed.), **Style in Language** (pp. 350–377). Cambridge, MA: **MIT Press**.
2. **Bakhtin, M. M.** (1986). *Speech Genres and Other Late Essays*. (V. W. McGee, Trans.; C. Emerson & M. Holquist, Eds.). Austin: **University of Texas Press**.
3. **Grice, H. P.** (1975). *Logic and Conversation*. In: P. Cole & J. L. Morgan (Eds.), **Syntax and Semantics: Vol. 3. Speech Acts** (pp. 41–58). New York: **Academic Press**.
4. **Haiman, T.** (2001). *The Handbook of Discourse Analysis*. Oxford: **Blackwell Publishers**.
5. **Austin, J. L.** (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford: **Clarendon Press**.
6. **Searle, J. R.** (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: **Cambridge University Press**.
7. **Brown, G., & Yule, G.** (1983). *Discourse Analysis*. Cambridge: **Cambridge University Press**.

⁶ Haiman, T. (2001). *The Handbook of Discourse Analysis*. Oxford: Blackwell Publishers.

⁷ Grice, H. P. (1975). *Logic and Conversation*. In: P. Cole & J. L. Morgan (Eds.), *Syntax and Semantics: Vol. 3. Speech Acts* (pp. 41–58). New York: Academic Press.